

Proč právě metody kritického myšlení a fáze E-U-R?

Jak už sám název napovídá, metody by měly studenty povzbudit k vlastnímu myšlení, a to i v případech, že někdo jiný už o tomtéž přemýšlel a na základě svých kompetencí třeba rozhodl leccos. Za demokracii neseme odpovědnost všichni, což je výzva, abychom se v ní také všichni angažovali.

Smysluplné angažovanosti je možné se učit jako čemukoliv jinému. Projekt Respekt nebolí upozorňuje na příbězích, které se skutečně staly, nebo pomocí metaforických video-spotů, že oblastí, v nichž je naší všímavosti třeba, je mnoho. V příbězích se často setkáváme s jednotlivci, kteří jsou ochotní vzít na sebe odpovědnost i za druhé, s organizacemi a občanskými iniciativami a sdruženími, které pomáhají lidem v nouzi. Jedním z cílů projektu je, aby studenti věděli, že v případě nouze je na koho se obrátit, zjištění může být povzbudivé i překvapivé. (I pro nás dospělé.) Ke každé z oblastí, které jsou součástí Listiny základních práv Evropské unie, jsme našli osudy lidí, jejichž práva nebyla respektována.

Mají-li ze středních škol odcházet do života lidé, kteří jsou vybaveni pro život v demokracii, nemají-li se ostýchat odpovědně a někdy i odvážně mluvit, žít, jednat, je na nás učitelích, abychom je v tom podpořili a udělali to fundovaně, což vyžaduje alespoň základní znalosti problematiky. K tomu slouží odkazy a podpůrné materiály u každé lekce. Další naší podporou – možná tou nejdůležitější – je vědomí, že můžeme ponechat studentům během lekce i po lekci co největší svobodné pole pro vlastní angažovanost a iniciativu. Myslíme si (a metody kritického myšlení k tomu směřují), že podpora demokracie funguje nejlépe, když se o ní jen nehovoří, ale studenti ji zažijí již na půdě školy v praxi. Jestliže na demokratických principech funguje nejen celá škola, ale také výuka, pak by s převzetím odpovědnosti neměli mít naši studenti problém ani v budoucnu. Vlastní zážitek z demokraticky řízené školy a výuky může vlít mladým lidem víru a dovednosti, které lze aplikovat kdekoliv jinde.

Shrnutí: Projekt Respekt nebolí poukazuje na témata, která se obsahově kryjí s Listinou základních práv a svobod EU a používá k tomu didaktické nástroje, které nejsou direktivní. Budeme-li dbát na několik zásad demokratické výuky, zakusí-li naši studenti demokratické principy na vlastní kůži, budou do života vybaveni vírou, že změna k lepšímu je uskutečnitelná a angažovanost má smysl.

Myšlení je nám dáno, proč je tedy třeba používat nějaké nástroje? Není to „školometské“ nebo formální?

Když stojíme před složitějším příkladem třeba v matematice (ale i ve fyzice, chemii...), je celkem zažité, že neřekneme výsledek okamžitě. Můžeme vyslovit hypotézu, to ano, ale ke správnému výsledku se teprve dobíráme skrz výpočet, volíme a hledáme nejvhodnější postup či strategii a nikomu to nepřipadá divné. Proč by tedy mělo být zarážející, že k řešení složitějších filosofických, lidských, sociálních, právních otázek potřebujeme stejně tak znát a používat nástroje, které nás dovedou k cíli?

Metody kritického myšlení slouží k myšlení metodickému. Jejich pomocí hledáme odpovědi na otevřené otázky. K tomu nám pomáhají jasná zadání v logické posloupnosti a struktuře. Tři fáze učení

(evokace – uvědomění si významu nových souvislostí – reflexe) nám umožňují postupovat krok za krokem, takže lze jimi zkoumat i obtížná témata, která nemají jedinou jednoznačně správnou odpověď, a přesto se v nich neztratíme. Metodický postup je důležitý i kvůli tomu, že myšlenkami nebloudíme a neskáčíme od nápadu k nápadu, ale jsme od začátku do konce vedeni k promyšleným odpovědím. Ve třídě si každou chvíli můžeme být jisti, že studenti pracují na tomtéž úkolu (zadání), což při sdílení ulehčuje komunikaci i nad obtížnými tématy. Metody kritického myšlení nás vedou od intuice a spontaneity k tomu, abychom neříkali jen to, co nás napadne jako první, ale abychom zjistili, co v našem myšlení je popřípadě převzatý názor, stereotyp nebo předsudek, a dobrali se hlubší podstaty problému a často nového, tentokrát opravdu vlastního názoru. K tomu slouží mnoho způsobů, mnoho metod. Na učiteli je, aby pro své studenty v danou chvíli vybral tu nejvhodnější vzhledem k tématu, časové náročnosti, skupinové dynamice, vzhledem k bezpečnému prostředí ve třídě. Když máme jako vzdělavatelé v repertoáru velký zásobník metod, výuka se pro nás stává jednodušší, neboť máme v každé učební situaci z čeho vybírat tu nejoptimálnější variantu. Proto i my nabízíme v lekcích variace (a nejsou zdaleka jediné možné), jejichž funkčnost jsme již ověřili v praxi.

Evokace – Uvědomění si významu nových souvislostí – Reflexe

1. fáze: EVOKACE

Náš mozek zcela automaticky funguje tak, že při setkání s novým podnětem si nejdříve vybavuje, co již ví, kde se s tím setkal, čemu je to podobné. (Nejlépe to můžeme pozorovat, když vyjedeme do ciziny, ochutnáváme nové jídlo, děláme novou práci. Myslíme si: „To je jako...“, „To mi připomíná...“, „S tím jsem se setkal/a...“ Když jde o učení, jde o to vplout, pokud možno samozřejmě a na základě naší předchozí zkušenosti nebo na základě představ, do problému, tématu, dané oblasti. Při této činnosti (evokaci) se většinou nemusíme příliš namáhat a neměla by být pro nás ohrožující. V této fázi vyzýváme studenty k nejrůznějším formám brainstormingu a chceme po nich, aby byli pozorní vůči tomu, co se jim vybaví, co již v hlavě k tématu mají, nebo aby (je-li otázka nezvyklá a nikdy si ji ještě nepoložili) vyslovili určitou hypotézu. Sami mnohdy s překvapením zjišťují, že i o věcech odtažitých, s nimiž ještě nemají zkušenost, si mohou něco myslet, byť jen na základně momentálně zapojené fantazie či předvídání, jak asi věci jsou, jak fungují. Dalším úkolem dobré evokace je vzbudit zvědavost. Nejlépe tak, že studenti si pokládají k tématu vlastní otázky.

Tuto fázi učitelé někdy zaměňují za motivaci. Evokace se od různých druhů motivace liší především tím, že nás motivuje k přemýšlení zevnitř, nikoliv zvenčí. Zapojujeme mozek, nikoliv touhu po odměně, po zisku, po příjemném zážitku, jak tomu bývá u některých druhů motivace.

2. fáze: UVĚDOMĚNÍ SI VÝZNAMU NOVÝCH SOUVISLOSTÍ

Říká se, že myšlení, studium, učení se novým věcem bolí. Tato fáze učení bývá opravdu někdy „bolestivá“. Chce se totiž od nás, abychom do struktur, které již v myslí (chcete-li v mozku) máme, zapojili něco nového, rozjitřili je, přeorganizovali, vnímali souvislost starého s novým. Proto se často žáci a studenti, kteří mají dobrou paměť, raději učí něčemu nazpaměť. Pokud svou paměť jen trochu trénují, je to pro ně jednodušší. Naučí se něčemu novému bez „bolesti myšlení“, bez energie, kterou od nich vyžaduje bytostná spoluúčast na problému. Naučit se „výruc“, to je mnohem méně čtení, studia, samostatného bádání a hledání a vyžádá si to mnohem méně času. V humanitních předmětech jako např. v psychologii, etice, sociologii, estetice ad. je však paměťové učení spjato s nedemokratickým učením. Nástroje kritického myšlení slouží k tomu, abychom se neučili zpaměti to,

jak to již vymysleli druzí, neučili se o ..., ale sami hledali, třídili, vynalézali, přicházeli na ... V této fázi po studentech chceme, aby k tomu, co jim předkládáme, přistupovali aktivně, byli v myšlenkové pohotovosti, plně soustředěni na téma. Žádáme je, aby porovnávali to, co již k tématu v hlavě mají, s tím, co se dozívádají nového, připomínáme jim, aby byli pozorní a zapisovali si další otázky, které je při studiu napadají, vybízíme je, aby to, co čtou, jen nepřijímali, ale aby nad tím přemýšleli, hledali aktivně místa, která je zaujala. V této fázi máme jako učitelé nad celým procesem poměrně malou kontrolu. Odehrává se v jejich „soulkromí“, byť je studentů ve třídě mnoho. Učení probíhá při kritickém myšlení viditelně! Studenti si v této fázi zpravidla dělají vlastní výpisky, poznámky, komentáře, zapisují si další otázky, porovnáávají zdroje, sami si je také leckdy vybírají, vybírají si také to, co je pro ně osobně na problému (látce) podstatné. Je důležité, aby proces svého myšlení a učení zaznamenávali. Na obhajobu oné bolestivosti je nutno říci, že pokud se jí a priori studenti nevzepřou, získávají návyky pro celoživotní učení, zažívají svobodu nutnou k učení, které má smysl.

3. fáze: REFLEXE

Učitelé někdy hořekují, že na reflexi jim v hodině nezbyl čas a ptají se, jestli to vadí. Ano, vadí. Odcházejí-li studenti z výuky, aniž by dostali čas na vyhodnocení, co nového si z hodiny k tématu odnášejí, nebo již nedojde k tvorbě produktu, v němž mají použít nové poznatky, těžko říci, co z časově mnohdy náročných činností v nich (po lekci) vlastně zůstane. Reflexe, to je jakýsi úklid v hlavě, resumé, co nového jsem se naučil, a často souvisí s cíli, které jsme si jako učitelé vytkli. Je tedy na místě zdůraznit, že bez reflexe lekce nemá závěr a studenti by se mohli právem ptát, proč to vlastně všechno dělali, proč namáhavým procesem učení prošli...

Pro budování demokratického prostředí ve třídě má smysl po reflexi individuální zařadit ještě reflexi skupinovou. Jedině tak se my učitelé i studenti dozíváme, kam jsme se posunuli nejen jako jednotlivci, ale také jako skupina. Pro učitele to může být důležitá zpráva o tom, co zůstalo nezodpovězeno, co vzbudilo kýžený zájem a jak v tématu pokračovat příště, jak poznatky z této lekce zhodnotit v dalším plánování výuky. Reflexe v tomto projektu někdy překračují pouhý myšlenkový rámec a jsou spjaté s praxí, pobízejí studenty k vymýšlení vlastních projektů nebo zapojení do projektů, které již existují, vyžadují od studentů kreativitu i akci. Naštěstí to, co studenti vymyslí, může být nejen práce, ale také zábava.

Shrnutí:

Metody kritického myšlení většinou koncentrují naše myšlení k jednomu tématu, ptají se na naše dosavadní znalosti, poskytují nástroje k posouzení nových údajů a informací, jiných názorů a zdrojů, měly by zamezit zbrklému soudu, unáhleným závěrům a přejímání cizích názorů bez posouzení, nebo dokonce přejímání předsudků.

Kritické myšlení je pečlivé a uvážené rozhodnutí o tom, zda nějaké tvrzení přijmeme, odmítneme nebo zda se úsudku o něm zřekneme. Zároveň rozhoduje o stupni jistoty, s níž k těmto třem závěrům dospíváme. Nejde jen o získávání a uchovávání informací, ani o pouhý talent nebo soubor dovedností (Koukolík 1998).

Jednoduchý princip: SÁM – DVOJICE – SKUPINA

V lekcích se často po zadání opakuje tentýž postup. Zadání pro práci individuální, zadání pro práci ve dvojici (trojici) – sdílení v celé skupině. Tento postup je velmi jednoduchý a vhodný pro všechny typy studentů. Introverti mají možnost vše dříve, než promluví, promyslet. Extroverti hned nevykřikují první nápady, učí se nejdříve myslet, teprve potom mluvit.

Při zadávání práce do dvojic si můžeme být jisti, že všichni studenti pracují, neboť to, na co přišli jako jednotlivci, v další fázi s někým sdílejí, diskutují o tom.

Prezentace před celou skupinou je jednodušší, když jsme nejprve měli možnost svou práci s někým sdílet. Diskuse nebo sdílení v celé skupině patří k budování demokratického klimatu, učí nás toleranci, jsme obohacováni jinakostí, překvapováni různorodostí. Mnozí studenti, kteří by po okamžité výzvě k prezentaci názoru před celou skupinou možná mlčeli, se odváží častěji promluvit a být aktivní. I tento postup patří k výuce demokratických principů.

Pro Respekt nebolí zpracovala Nina Rutová

Text vznikl v rámci projektu Respekt nebolí, který byl spolufinancován z Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu České republiky.

